

Stinseplanten en de Nederlandse flora

door

G. LONDO en H. N. LEYS

(Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum)

Inleiding

Ten einde het Floristenconcilie 1980 een voorstel te kunnen voorleggen welke stinseplanten tot de Nederlandse flora moeten worden gerekend, werd in 1975 besloten een kleine werkgroep te vormen, waaraan behalve de auteurs ook deelnamen de heren M. T. Jansen (Veenendaal), J. Mennema (Voorschoten) en D. T. E. van der Ploeg (Sneek). Vooruitlopend op de resultaten van deze werkgroep werd in 1975 besloten een aantal min

of meer gerenommeerde stinseplanten alvast in de Standaardlijst van de Nederlandse Flora (ARNOLDS & VAN DER MEIJDEN, 1976) op te nemen.

Een discussiestuk van onze hand gaf aanleiding tot een uitvoerig gesprek, waarin de definitie van het begrip stinseplant aan een beschouwing werd onderworpen. Voorts werd getracht de stinseplanten in diverse groepen in te delen. Vooral ten aanzien van dit laatste moet deze publicatie worden gezien als een eerste aanzet, opdat het Floristenconcilie in 1980 deze indeling een meer definitief karakter kan geven.

Definitie stinseplant

In tegenstelling tot vroegere definities (VAN DER PLOEG, 1953, 1972) willen wij graag in navolging van JANSEN & VAN DER PLOEG (1977) het begrip stinseplant loskoppelen van de Friese situaties, omdat ook buiten Friesland stinsemilieus zijn herkend, zoals b.v. in de binnenduinrandbossen (DOING, 1962) en de Betuwe (JANSEN c.s., 1968). Ook achten wij het weinig opportuun om de sierwaarde van de soort in de definitie te betrekken, omdat het dan uiterst subjectief wordt om vast te stellen wat wel of geen stinseplant is.

Mede op basis van een vroegere publicatie (LONDO, 1969) stellen wij voor de stinseplant als volgt te definiëren: onder stinseplant¹⁾ verstaan we een soort die in zijn verspreiding binnen een bepaald gebied (vrijwel) uitsluitend beperkt is tot stinsen, buitenplaatsen, oude boerenhoeven, pastorietuinen en aanverwante milieus zoals kerkhoven en oude stadswallen.

Per land of landstreek kan op grond van deze definitie objectief worden vastgesteld of een soort wel of geen stinseplant is. Het al of niet aangeplant zijn in vroegere tijden is met opzet niet in de definitie opgenomen, omdat hieromtrent allerlei gegevens onbekend zijn, wat aanleiding kan geven tot onzekerheden en speculaties. In dit licht bezien is ook het bezit van wel of geen opvallende bloemen niet in de definitie betrokken. Bovendien dachten wij dat deze laatste aspecten van ondergeschikt belang waren, omdat het duidelijk is dat het specifieke „stinsemilieu” voor het voorkomen van stinseplanten (ook van de soorten die duidelijk als exoot worden beschouwd) van grote betekenis is (zie voornoemde auteurs, alsmede WESTHOFF c.s., 1971). De belangrijkheid van het milieu wordt o.a. gedemonstreerd door de afwezigheid van allerlei stinseplanten op vele buitenplaatsen (of delen van buitenplaatsen), waarbij vaak een duidelijke correlatie met bodemkundige verschillen aanwezig is.

Natuurlijke en anthropogene „stinsemilieus” in het buitenland

Indertijd is al gewezen op de door KUHN (1937) beschreven Kleebwälder (en niet „Klebwälder” zoals diverse auteurs vermelden), de natuurlijke pendant van onze stinsemilieus (LONDO, 1969). Het „Corydaliswald” of Fagetum corydaletosum komt in het door Kuhn beschreven gebied van de Zwabische Jura van nature alleen voor op het onderste deel van de hellingen. In deze zone vindt depositie en menging van humus en minerale delen plaats waardoor biologisch actieve, humusrijke bodems met een losse structuur ontstaan, die oecologisch vergelijkbaar zijn met de omgespitte en vaak bemeste

¹⁾ Hier wordt, in navolging van VAN DER PLOEG (1953), de schrijfwijze stinseplant aangehouden, mede omdat deze schrijfwijze inmiddels algemeen gebruikelijk is. Wij vinden het minder zinvol om deze schrijfwijze te veranderen in stinzeplant, zoals VAN DER PLOEG (1972) en JANSEN & VAN DER PLOEG (1977) doen.

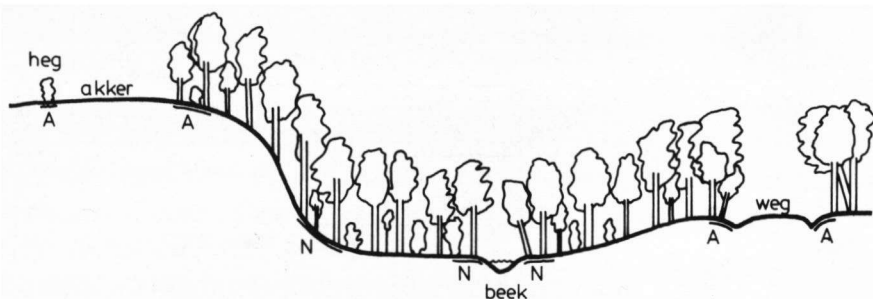

Fig. 1. Schematisch overzicht van groeiplaatsen van *Corydalis bulbosa* (L.) DC. in het Teutoburgerwoud.

N = natuurlijke groeiplaats; A = antropogene groeiplaats.

gronden van onze stinsen. Kuhn vermeldt nu dat door bodemverstoring van het *Elymus europaeus* – Fagetum, een bostype zonder „stinseplanten” dat zich op de plateaus boven de hellingen bevindt, ook „*Corydalis*wald” kan ontstaan.

Vergelijkbare waarnemingen hebben wij elders in Europa gedaan. Zo zijn er in het Teutoburgerwoud, de Harz, de Elzas en de Vogezen een aantal groeiplaatsen bekend van *Corydalis bulbosa*. Vele hiervan kunnen als natuurlijk worden beschouwd, maar andere zijn daarentegen duidelijk antropogeen. Fig. 1 geeft schematisch een situatie weer in de omgeving van Schleddehausen in het Teutoburgerwoud. De natuurlijke groeiplaatsen waren ter plaatse gebonden aan twee milieutypen: de voet van hellingen en het beek begeleidend bos, beide sterk dynamische en voedselrijke milieus. In de bossen op de plateaus ontbrak *Corydalis bulbosa*, behalve daar waar het bos grensde aan een akker. Op een andere plaats was een nieuw milieu ontstaan door de aanleg van een weg. Elders in het Teutoburgerwoud groeide de soort ook onder heggen en bij ruïnes (o.a. op de Limberg bij Börninghausen), eveneens duidelijke antropogene milieus. In al deze situaties wordt *Corydalis bulbosa* begeleid door een reeks oecologisch verwante soorten, o.a. *Ficaria verna*, *Arum maculatum* en *Pulmonaria officinalis*. Het is duidelijk dat ten gevolge van vergraving en voedselverrijking door de mens voor deze categorie plantesoorten nieuwe groeiplaatsen kunnen ontstaan. De antropogene dynamiek vervangt daar dan de natuurlijke dynamiek op de oorspronkelijke groeiplaatsen.

Zowel in het Teutoburgerwoud als in de andere genoemde gebieden is er geen sprake van dat de mens op deze nieuw ontstane groeiplaatsen *Corydalis bulbosa*, *Pulmonaria officinalis* en andere soorten heeft aangeplant of uitgezaaid; deze hebben zich daar naar alle waarschijnlijkheid spontaan gevestigd omdat ze in de directe omgeving rijkelijk voorkomen. Daar zijn het dan ook zeker geen stinseplanten. Wanneer we vanaf het Teutoburgerwoud westwaarts in de richting van ons land gaan, zien we dat zowel *Corydalis bulbosa* als diverse andere soorten sterker aan antropogene milieus zijn gebonden. Zo is de groeiplaats van voornoemde soort bij het slot Bentheim, vlak bij de Nederlandse grens, duidelijk antropogeen (ofschoon Duitse botanici deze groeiplaats als „natuurlijk” in de zin van „niet-aangeplant” beschouwen). In ons land tenslotte is *Corydalis bulbosa* uitsluitend aan antropogene groeiplaatsen gebonden en is daar een echte stinseplant. We zien derhalve dat er een geleidelijke ruimtelijke overgang is van een natuurlijk voorkomende soort naar stinseplant.

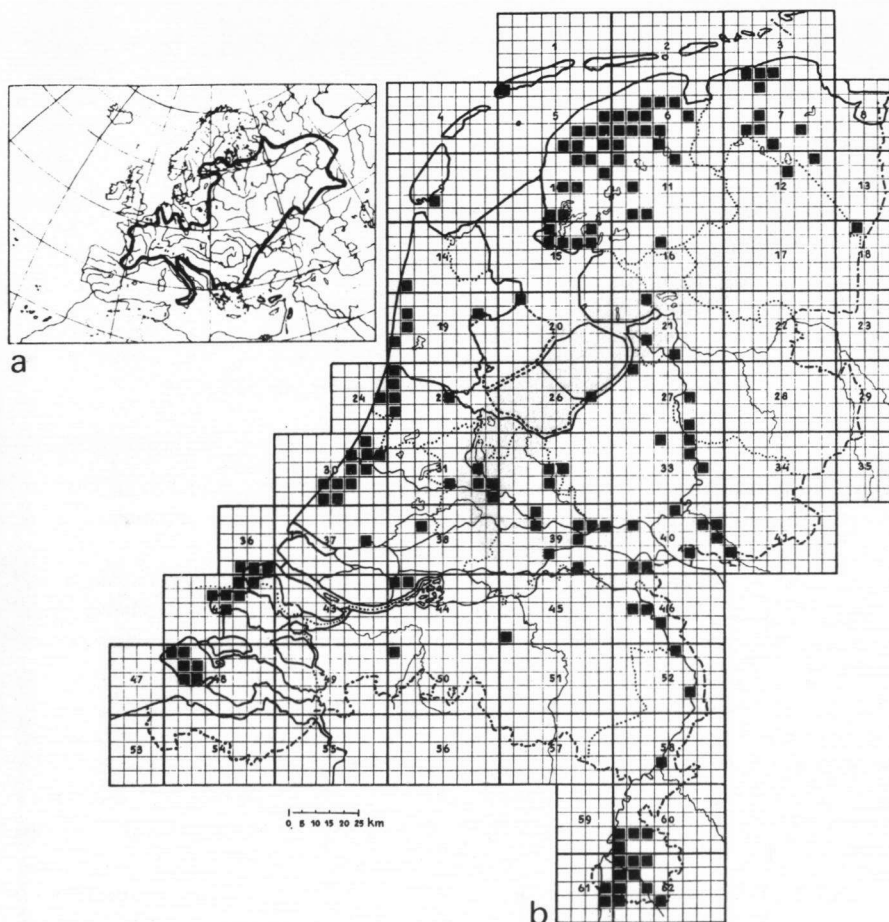

Fig. 2. *Corydalis solida* (L.) Sw., een voorbeeld van een soort uit categorie 1; a: het oorspronkelijke verspreidingsgebied in Europa (naar MEUSEL c.s., 1965); b: de verspreiding in Nederland. In Zuid-Limburg, langs de grote rivieren en in het duingebied komt de soort van nature voor; in Friesland en Groningen is zij vrijwel beperkt tot de stinsen.

Wanneer een soort een „stinseplant” wordt genoemd, heeft dit begrip altijd een *lokale* geldigheid. Alle Nederlandse stinseplanten hebben in Europa of elders hun natuurlijke milieus. Ook binnen Nederland doet zich het verschijnsel voor dat soorten in bepaalde gebieden, b.v. in Friesland, uitsluitend als stinseplanten voorkomen, terwijl ze elders, b.v. in Zuid-Limburg, in natuurlijke vegetaties groeien.

Diverse categorieën van stinseplanten

Voor een nader begrip omtrent de stinseplanten, o.a. met betrekking tot de vraag of ze al dan niet tot de Nederlandse flora behoren en in de Standaardlijst van de Nederlandse Flora moeten worden opgenomen, is het zinvol om enige categorieën te onderscheiden, gerangschikt van „natuurlijk” naar „cultureel”. Bij verschillende categorieën zijn ook enkele houtige gewassen opgenomen.

1. Soorten die in bepaalde delen van Nederland (vrijwel) uitsluitend tot stinsen en aanverwante milieus beperkt zijn, maar die elders in ons land ook in meer natuurlijke milieus voorkomen (fig. 2). Waarschijnlijk hebben bij de vestiging van deze soorten in stinsen zowel de natuurlijke verspreiding als aanplanten een rol gespeeld. Op basis van de publikatie van BAKKER (1977) is ook *Poa nemoralis* tot deze categorie gerekend. In het noordoosten van ons land is de soort voornamelijk beperkt tot parkbossen. Door hetgeen SYKORA & WESTHOFF (1977) van *Campanula latifolia* vermelden, kan deze soort ook het beste tot deze groep worden gerekend. Deze categorie, die onmiskenbaar tot de Nederlandse flora behoort, kunnen we aanduiden met de term „lokale stinseplanten”. Zo kunnen we spreken van b.v. Friese stinseplanten, stinseplanten van het Duindistrict, enz. Bij deze categorie is d.m.v. een c aangegeven van welke soorten¹⁾ cultuurvariëteiten kunnen worden aangetroffen. Treft men een cultuurvariëteit aan, dan zal de betreffende soort daar ter plaatse oorspronkelijk aangeplant of uitgezaaid zijn en kan dan zeker als stinseplant aangemerkt worden. Voor de namen der diverse cultuurvariëteiten wordt verwezen naar BOOM (1970).

<i>Allium scorodoprasum</i>	c <i>Lamium galeobdolon</i>
<i>Allium ursinum</i>	c <i>Lamium maculatum</i>
<i>Anemone ranunculoides</i>	<i>Myosotis sylvatica</i>
<i>Arum maculatum</i>	<i>Narcissus pseudonarcissus</i> subsp.
<i>Asperula odorata</i>	<i>pseudonarcissus</i>
<i>Brachypodium sylvaticum</i>	<i>Petasites hybridus</i>
c <i>Campanula latifolia</i>	<i>Poa nemoralis</i>
<i>Carex sylvatica</i>	<i>Polygonatum multiflorum</i>
c <i>Colchicum autumnale</i>	<i>Polygonum bistorta</i>
c <i>Convallaria majalis</i>	c <i>Primula vulgaris</i>
c <i>Corydalis solida</i>	c <i>Pulmonaria angustifolia</i>
<i>Dactylis polygama</i>	<i>Pulmonaria officinalis</i>
c <i>Daphne mezereum</i>	<i>Ribes nigrum</i>
c <i>Digitalis purpurea</i>	<i>Ribes rubrum</i>
<i>Fragaria moschata</i>	<i>Ribes uva-crispa</i>
<i>Fritillaria meleagris</i>	c <i>Saxifraga granulata</i>
<i>Gagea lutea</i>	c <i>Scilla non-scripta</i>
<i>Gagea pratensis</i>	<i>Veronica montana</i>
<i>Gagea spathacea</i>	c <i>Vinca minor</i>
<i>Gagea villosa</i>	c <i>Viola odorata</i>
<i>Geranium pratense</i>	<i>Viola reichenbachiana</i>

2. Soorten waarvan wordt betwijfeld of zij oorspronkelijk inheems zijn en waarvan het huidige natuurlijke verspreidingsgebied aan Nederland grenst (fig. 3) of soorten die Nederland tot hun natuurlijke areaal hebben, maar die in ons land in natuurlijke milieus zijn uitgestorven. Momenteel zijn ze in Nederland tot stinsen en aanverwante milieus beperkt. Het is mogelijk dat dergelijke soorten op veel stinsen zijn aangevoerd, maar de kans op een vroegere spontane vestiging is ook vrij groot omdat zij even over onze grens

1) De nomenclatuur is volgens HEUKELS-VAN OOSTSTROOM (1977).

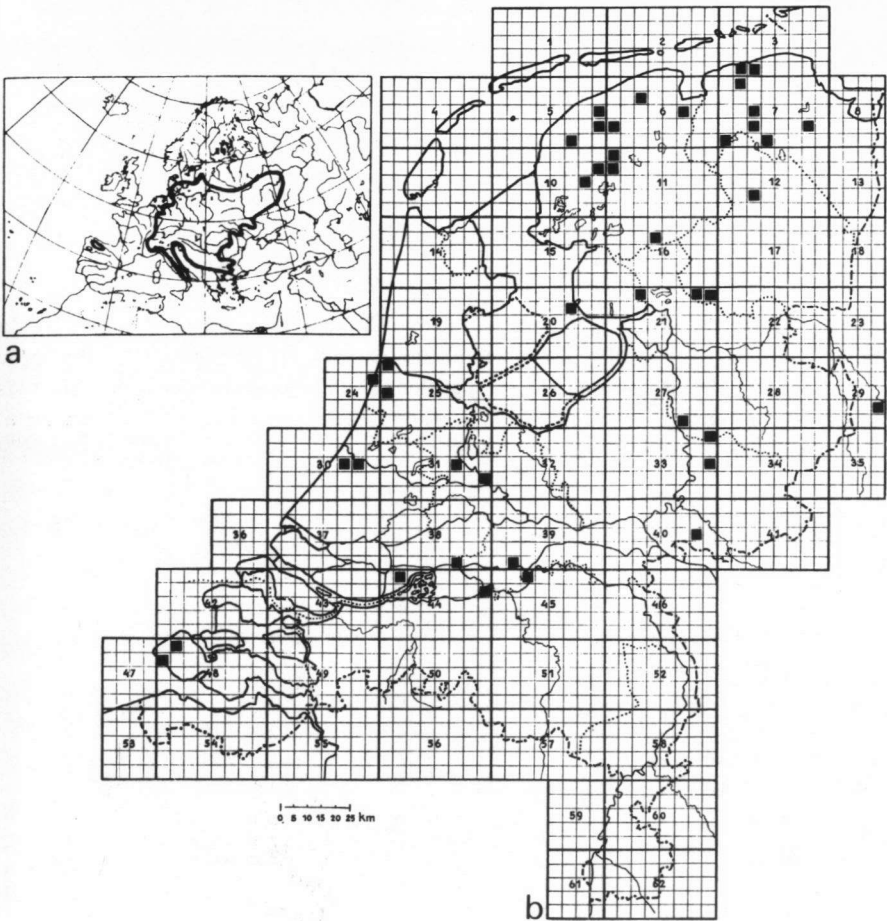

Fig. 3. *Corydalis bulbosa* (L.) DC., een voorbeeld van een soort uit categorie 2; a: het oorspronkelijke verspreidingsgebied in Europa (naar MEUSEL c.s., 1965); b: de verspreiding in Nederland. De groeiplaats even over de grens bij Bentheim (op het kaartje aangegeven) kan als oorspronkelijk worden beschouwd. Opmerkelijk is het ontbreken van de soort in Limburg en N.-Brabant.

al in natuurlijke vegetaties worden aangetroffen. De soorten behoren tot onze flora en zijn „Nederlandse stinseplanten”. Er zijn geen cultuurvariëteiten van bekend.

Cornus mas
Corydalis bulbosa

Helleborus viridis
Leucojum vernum

3. Soorten waarvan het natuurlijke verspreidingsgebied (vrij) ver van Nederland ligt en die in ons land oorspronkelijk door de mens zijn ingevoerd (fig. 4). De soorten hebben zich lange tijd kunnen handhaven en/of zich (sub)spontaan verspreid in de meer natuurlijke vegetaties van stinsen (bos, struweel of grasland). We kunnen ze beschouwen als archeofyten en neofyten (globaal genomen resp. vóór en ná 1500 ingevoerd) en evenals de soorten van de vorige categorie rekenen we ze tot de Nederlandse stinseplanten. O.i.

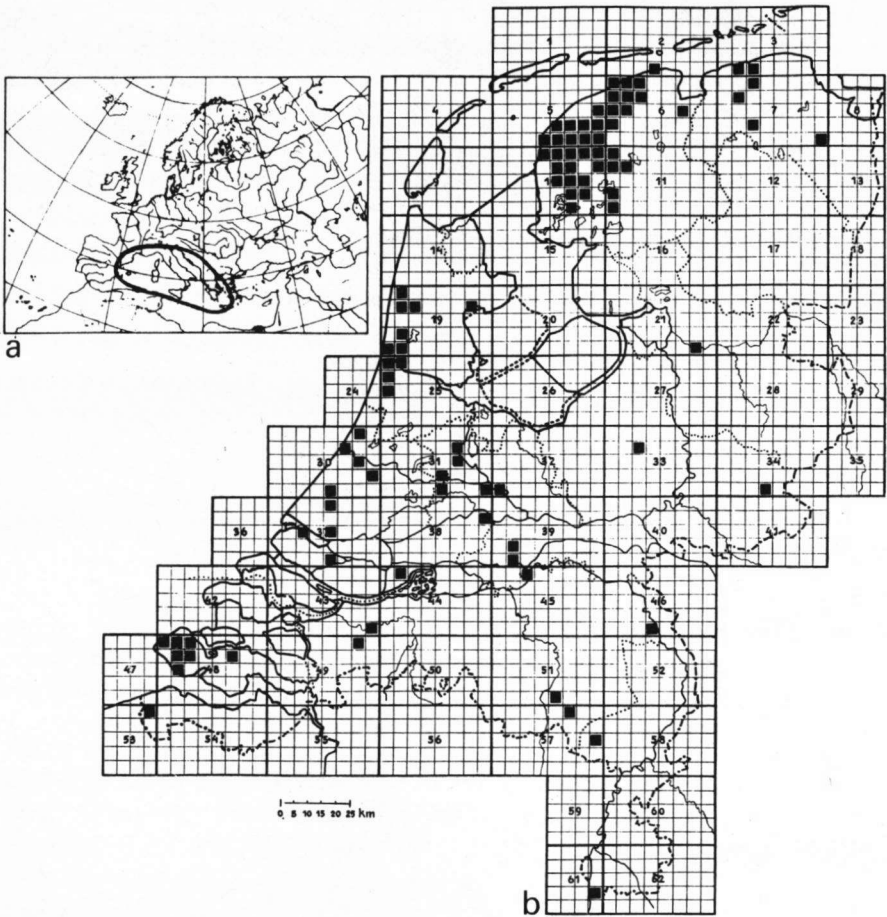

Fig. 4. *Tulipa sylvestris* L., een voorbeeld van een soort uit categorie 3; a: het oorspronkelijke verspreidingsgebied in Europa; b: de verspreiding in Nederland. Behalve in stinsen komt deze soort plaatselijk ook in, ver van stinsen gelegen, bemest grasland voor.

behoren ze tot de Nederlandse flora, hoewel *Allium paradoxum* (WEEDA, 1979), *A. triquetrum*, *Chionodoxa sardensis*, *Lonicera caprifolium*, *Narcissus poëticus*, *N. pseudonarcissus* subsp. *major*, *Pachysandra terminalis*, *Petasites albus* en *P. japonicus* niet in de voornoemde standaardlijst zijn opgenomen. Bij deze en de volgende categorie is met een sterretje (*) aangegeven wanneer het soorten betreft, die pas in de 18e eeuw of later in Nederland in cultuur zijn (opgave volgens BOOM, 1970). De overige soorten zijn al langer in cultuur (veelal sinds de 16e eeuw, soms sinds de middeleeuwen). Niet aangegeven is – ook bij de volgende categorie – van welke soorten cultuurvariëteiten bestaan, omdat het zonder meer duidelijk is dat de soorten oorspronkelijk zijn aangeplant. Er zijn soorten die nog te kort in cultuur zijn – en plaatselijk zijn verwilderd – om tot een bepaalde categorie te kunnen worden gerekend. Mogelijk dient *Dicentra eximia*, een dergelijke soort die nog maar van twee plaatsen verwilderd bekend is, mettertijd ook in deze categorie te worden opgenomen.

Allium paradoxum
 * *Allium triquetrum*
Anemone apennina
Arum italicum
 * *Chionodoxa luciliae*
 * *Chionodoxa sardensis*
Cornus alba
 * *Crocus tomasinianus*
Crocus vernus
Doronicum pardalianches
Doronicum × willdenowii
Eranthis hyemalis
 * *Galanthus elwesii*
Galanthus nivalis
Geranium phaeum
 * *Heracleum mantegazzianum*
Lonicera caprifolium
Mahonia aquifolium

Muscari botryoides
Narcissus poëticus
Narcissus pseudonarcissus subsp. *major*
Ornithogalum nutans
Pachysandra terminalis
Parietaria officinalis
Pentaglottis sempervirens
Petasites albus
 * *Petasites japonicus*
 * *Polygonum cuspidatum*
Polygonum polystachyum
 * *Polygonum sachalinense*
Ribes alpinum
Scilla bifolia
Scilla hispanica
 * *Scilla sibirica*
Symphoricarpos albus
Tulipa sylvestris

4. Soorten waarvan het natuurlijke verspreidingsgebied eveneens (vrij) ver van Nederland ligt en die eveneens in ons land oorspronkelijk door de mens zijn aangevoerd. Maar hier betreft het soorten die in meer gecultiveerde omstandigheden voorkomen, b.v. in borders of gazons en die in meer natuurlijke begroeiingen in stinsemilieus na aanplanten slechts tijdelijk standhouden en zich niet of nauwelijks (sub)spontaan uitbreiden. Deze soorten behoren o.i. niet tot de Nederlandse flora. Ze kunnen worden beschouwd als sierplanten die een enkele maal wel eens verwilderd worden aangetroffen. Men zou ze kunnen betitelen met de term „exotische stinseplanten”.

<p> * <i>Anemone blanda</i> <i>Aruncus dioicus</i> <i>Cicerbita macrophylla</i> (*) <i>Crocus</i> div. spec. (excl. <i>tomasinianus</i> en <i>vernus</i>) <i>Epimedium alpinum</i> <i>Erythronium dens-canis</i> </p>	<p> <i>Fritillaria imperialis</i> <i>Geranium nodosum</i> <i>Geranium sylvaticum</i> <i>Lilium martagon</i> <i>Lunaria annua</i> <i>Matteuccia struthiopteris</i> * <i>Muscari armeniacum</i> </p>
--	--

Niet onvermeld mag blijven, dat in stinsemilieus diverse soorten voorkomen, die daarbuiten ook talrijk kunnen zijn (fig. 5). In het algemeen komen zij spontaan in deze milieus voor en is van aanplanten geen sprake. Deze soorten behoren wel tot de stinseflora maar zijn volgens de definitie geen echte stinseplant, omdat zij niet uitsluitend beperkt zijn tot de in de definitie genoemde gebieden, doch ook in de onmiddellijke nabijheid daarvan kunnen worden aangetroffen. Deze zonder enige twijfel inheemse soorten zijn karakteristiek voor bossen op jonge voedselrijke bodems of voor gestoorde (o.a. vergraven) oudere bosbodems. Wel kunnen de cultuurvariëteiten van *Ajuga reptans* en *Anemone nemorosa* als stinseplanten worden opgevat.

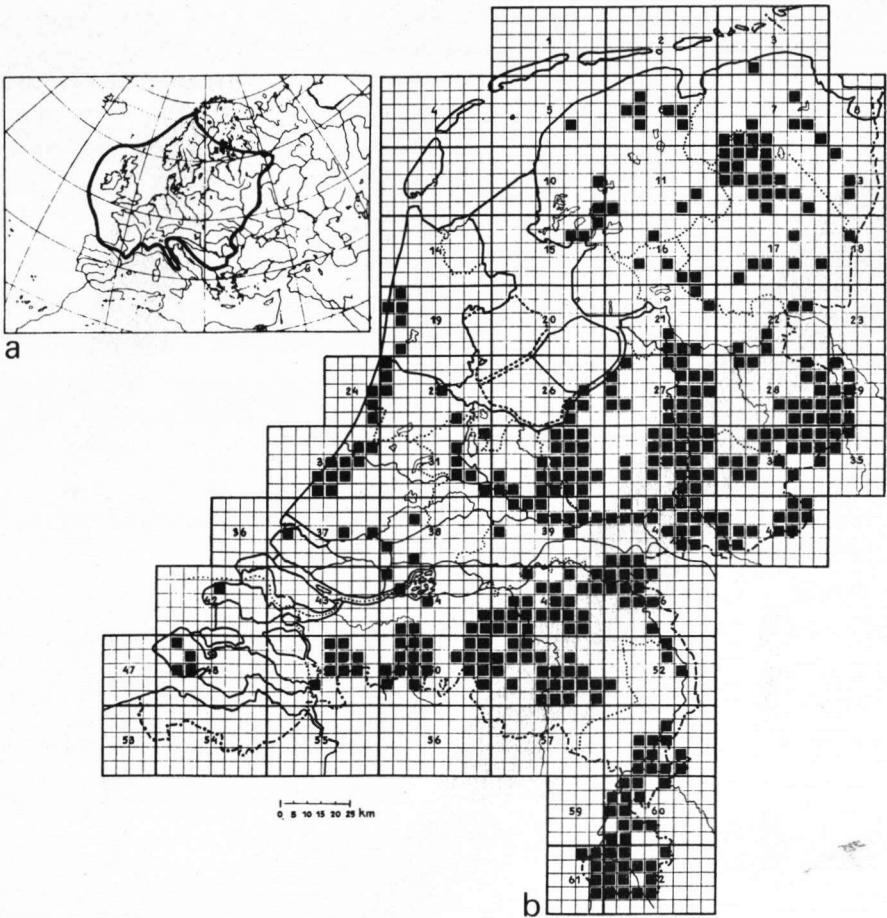

Fig. 5. *Anemone nemorosa* L., een voorbeeld van een soort, die in ons land veel in stinsemilieus wordt aangetroffen, doch ook daarbuiten talrijk voorkomt; a: het oorspronkelijke verspreidingsgebied in Europa (naar MEUSEL c.s., 1965); b: de verspreiding in Nederland.

Aegopodium podagraria
Ajuga reptans
Allium vineale
Anemone nemorosa
Anthriscus sylvestris
Festuca gigantea
Ficaria verna
Geum urbanum
Glechoma hederacea
Heracleum sphondylium

Milium effusum
Moehringia trinervia
Ornithogalum umbellatum
Poa trivialis
Ranunculus auricomus
Rumex sanguineus
Veronica hederifolia
Viola riviniana
Urtica dioica

Resumerend kunnen we stellen dat het overgrote deel van de stinseplanten tot onze flora behoort en terecht in de Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1975 is

opgenomen. Naast de oorspronkelijk of twijfelachtig inheemse soorten is een grote categorie als archeofyt of neofyt te beschouwen.

Verder is het duidelijk dat er een min of meer geleidelijke overgang bestaat tussen de stinseplanten en gewone inheemse soorten, waartussen moeilijk een scherpe grens is te trekken.

Literatuur

- ARNOLDS, E. J. M. & R. VAN DER MEIJDEN, 1976. Standaardlijst van de Nederlandse Flora 1975. Rijksherbarium, Leiden.
- BAKKER, D., 1977. Schaduwigras in Noordoost-Nederland. *De Levende Natuur* 80 (2), p. 28–33.
- BOOM, B. K., 1970. Flora der gekweekte kruidachtige gewassen, 2e druk. Wageningen.
- DOING, H., 1962. De buitenplaatsen en bossen langs de binnenduinrand van Noord- en Zuid-Holland. *Natuur en Landschap* 16 (4), p. 261–281.
- HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, 1977. Flora van Nederland, 19e druk. Groningen.
- JANSEN, M. T., H. N. LEYS & J. J. F. E. DE WILDE, 1968. Stinsenflora in de Bommelerwaard. *Gorteria* 4 (4), p. 12–15.
- & D. T. E. VAN DER PLOEG, 1977. Stinseplanten in Nederland. *Wetensch. Med. K.N.N.V.* 122.
- KUHN, K., 1937. Die Pflanzengesellschaften im Neckargebiet der Schwäbischen Alb. Öhringen.
- LONDO, G., 1969. Enige opmerkingen betreffende *Gagea lutea* en het begrip stinseplant. *Gorteria* 4 (11), p. 191–193.
- MEUSEL, H., E. JÄGER & E. WEINERT, 1965. Vergleichende Chorologie der zentraleuropäischen Flora. Jena.
- PLOEG, D. T. E. VAN DER, 1953. Stinsenplanten. *De Levende Natuur* 56, p. 108–115, 129–136.
- , 1972. Stinseplanten yn Fryslân. Ljouwert.
- SYKORA, K. V. & V. WESTHOFF, 1977. Een nieuwe vindplaats van *Campanula latifolia* L.; een inheemse soort? *Gorteria* 8 (10/11), p. 187–193.
- WEEDA, E. J., 1979. *Allium paradoxum* (Bieb.) G. Don aan de binnenduinrand inburgerend. *Gorteria* 9 (7/8), p. 278–281.
- WESTHOFF, V., P. BAKKER, C. G. VAN LEEUWEN & E. E. VAN DER VOO, 1971. *Wilde Planten I*. Amsterdam.

Summary

„Stinse plants” are species (almost) exclusively limited in their distribution within a certain area to old countryside seats („stinsen”) and related habitats as churchyards and old ramparts. Besides introduction by man also the specific habitat of these plants is an important factor: a fertile, moist and often calcareous soil, in the past manured and dug by man.

Attention is paid to the natural habitats in Germany and France of stinse plants, especially *Corydalis bulbosa*. These habitats are dynamic environments such as the lower parts of slopes and along brooks in woods. Close to these places also anthropogenic habitats occur: in woods along arable land, on disturbed soil, in banks along a road, under hedges etc. Here the natural environmental dynamics are being substituted by anthropogenic dynamics.

For the Netherlands various categories of these stinse plants are given:

1. Species limited (almost) exclusively to countryside seats and related habitats in certain parts of the Netherlands, but growing elsewhere in this country in natural habitats. These species are called „local stinse plants”.
2. Species that are doubtfully native and only occur in countryside seats etc. Their present-day distribution area borders the Netherlands, or this country lies within the distribution area but the species is extinct in the natural habitats. They are „Dutch stinse plants”, just as the categories 3 and 4.
3. Species with a natural distribution area (fairly) far from the Netherlands and introduced in former times by man. They hold stand for long times and can expand in the more natural habitats of countryside seats etc. They are archeophytes or neophytes and belong to the Dutch flora. In this and the following category the species that are introduced in the Netherlands since the 18th century are

indicated with an asterisk (*). The other species have been introduced and cultivated since earlier times (often since the 16th century and sometimes since the Middle Ages).

4. Species also with a natural distribution area (fairly) far from the Netherlands and introduced by man. These species can only grow in more cultivated circumstances in countryside; they do not belong to the Dutch flora.

Besides those categories there is a group of species growing abundantly in countryside etc., but they also grow abundantly in other habitats in the Netherlands. They are no real „stinson plants” and they are no doubt native in this country.